

Об'єкт неолінгвістики – мультимодальність: завдання і рішення

Л. К. Гливінська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Corresponding author. E-mail: lesia.logos@gmail.com

Paper received 25.08.18; Accepted for publication 01.09.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-177VI52-05>

Анотація. У статті висвітлено проблематику мультимодальної лінгвістики. Ідеться про завдання, метамову, джерельну базу, аргументаційні важелі новітньої дослідницької галузі. Осмислено загальні теоретичні положення, напрацьовані світовою наукою щодо мультимодальної комунікації. Схарактеризовано гетерогенну сутність спілкування, синкретичну природу комунікативних артефактів сучасності. Розкрито специфіку відношень між елементами інтерсеміотичного ресурсу.

Ключові слова: мультимодальна лінгвістика, модус спілкування, комунікативна діяльність, мова, мультимодальна грамотність.

Вступ. Розвиток сучасного мовознавства позначений виразною тенденцією до поліпарадигмальності. Фахівці послідовно констатують утвердження нових світоглядних доміант. Із нинішнім століттям пов'язують постнекласичний тип раціональності й становлення одразу кількох епістемологічних платформ, зокрема: лінгвосинергетичної, фрактальної, теоантропоцентричної. Крім того, ідеться про формування функціональної макропарадигми, що об'єднує соціо-, психо-, когніто-, прагма- та інші дослідницькі напрями (див., напр.: [4]).

У статусі новітньої царини перебуває також мультимодальна лінгвістика. На появу цього наукового проекту вплинула передусім унікальна комунікативна дійсність, яку маємо нині. Поза сумнівом, такої не було раніше: вона – глобальна, промовисто синкретична, інтерактивна.

Сказане доводить актуальність запропонованого дослідження.

Огляд публікацій за темою. На сьогодні осередки мультимодальних студій сформовані, зокрема, у Нідерландах (Ch. Forceville) і в Німеччині (J. Wildfeuer). Імена фахівців галузі – J. Bateman, W. Liebert, T. Metten, K. O'Halloran, B. A. Smith та ін. – знаходимо у списку авторів оксфордської енциклопедії з прикладної лінгвістики [13].

Міжнародне видавництво “Routledge” віднедавна започаткувало тематичну серію “Studies in multimodality”, у якій вийшли друком монографії N. Nørgaard (“Multimodal stylistics of the novel”, 2018); J. Hawrelak (“Multimodal semiotics and rhetoric in videogames”, 2018); T. Niipala (“The structure of multimodal documents”, 2018); A. Gibbons (“Multimodality, cognition, and experimental literature”, 2014); R. Page (“New perspectives on narrative and multimodality”, 2012) та ін.

Можна помітити, що надзвичайно затребуваним об'єктом аналізу є нині медійний дискурс, його гіпертрофована мультимодальність. Тут відзначимо деякі колективні видання: “Discourse and technology: multimodal discourse analysis” (2004); “Perspectives on multimodality” (2004); “Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication” (2001).

Мультимодальність мови і культури обговорюють на спеціалізованих міжнародних конференціях (докладніше: <http://www.multimodality.it/site>).

Одне з ключових наукових завдань вбачають у розробці мультимодальних (мультимедійних) корпусів –

із можливостями репрезентації в них усіх інформаційних каналів; див. публікації А. Кібріка, Ю. Ніколаєвої, О. Федорової, О. Гришиної, С. Савчук.

В україністиці мультимодальний аналіз тексту / дискурсу здійснюють І. Андрєєва, І. Бехта, О. Воробйова, В. Єфименко, М. Карп, Л. Макарук, О. Маріна та ін.

Мета. Оскільки досвід мультимодальних студій фактично є породженням нашого часу, існує потреба в систематизації, порівнянні, уточненні відомостей, що стосуються завдань означеної наукової галузі, її метамови, джерельної бази, аргументаційних важелів.

Матеріали і методи. У пропонованій статті осмисленню підлягають релевантні теоретичні положення, напрацьовані вченими щодо мультимодальної комунікації. Обрана методика – загальнофілософська: спостереження, аналіз, синтез, абстрагування.

Результати та їх обговорення. На сучасному етапі вагомим провідником знань стають особливі тексти – мультимодальні (англ. multimodal, від лат. multum – багато і modus – міра, спосіб), семіотична природа яких – складна, неоднорідна, що уможливило їх багатовимірне декодування.

Згадані тексти зберігають інформацію одразу в кількох модусах, або режимах, – природної мови (вербальний модус) та інших знакових систем (модуси графічний, аудіальний, кінетичний тощо). Тексти “другого ладу”, – так назвав би їх Ю. Лотман, – “багатошарові”, з ознаками “моделі культури” та водночас подібні до “автономної особистості” [див.: 10, с. 296–298]. У мультимодальних текстах слово увиразнюють музика, малюнок, рух...

Новим середовищем спілкування, де продукується актуальний лінгвістичний матеріал, є, безперечно, Інтернет. Комп'ютерно-опосередкована комунікація виявилася надзвичайно затребуваною, про що свідчить виняткова роль феноменів “віртуальна особистість”, “віртуальна реальність”, “віртуальний час” для різних мовно-концептуальних картин світу (про це: [7, с. 29]). Жанровий формат електронних ресурсів активно впливає на систему позамережевого спілкування. У кіберпросторі “відбувається міжкультурна трансляція – із реального у віртуальний світ і навпаки – образів свідомості, дискурсивних практик, когнітивних, прагматичних, емотивних та аксіологічних настанов” [7, с. 30].

Синкретична природа численних комунікативних артефактів сучасності переконує в тому, що суспільство робить запит на крос-семіотичність (англ. cross-semiotics, від cross – схрещування і semiotics – позначення). Наукове середовище зі свого боку кидає виклик традиційним прийомам лінгвоаналізу, усвідомлюючи потребу вивчати вербальний контент у зв'язку з іншими, не менш вагомими трансляторами змісту. Пор.: “Лише той підхід, що визнає мультимодальність комунікації, має шанс на створення реалістичної лінгвістики майбутнього” [6, с. 148].

Зауважимо, що теоретики аналізованого напрямку, зокрема й мовознавці, оперують поняттям “модальність” у тому його значенні, яке усталилося в психології, нейрофізіології, інформатиці й семіотиці. Модальністю називають, по-перше, тип зовнішнього стимулу, сприйнятого людиною через органи чуття, насамперед зором і слухом, а по-друге, формат, у якому збережено те чи інше повідомлення [див.: 6, с. 135, 148; 2, с. 133]. Поняття “модус / режим спілкування”, “семіотичний код”, “інформаційний канал” використовують для характеристики й самого способу передачі змісту, і комплексу ресурсів, засобів, “що дають можливість для одночасної реалізації дискурсивно-комунікативної практики та різних типів інтеракції її учасників” (пор.: [1, с. 4; 2; 6]).

Надзвичайно важливо, що схильність до гетерогенної трансляції змісту закладено в самій природі людини; інакше кажучи, крос-семіотичність є характерною для онтогенезу [див.: 1, с. 5]. “Світ навколо нас мультимодальний, і ми становимо мультимодальні організми” [6, с. 145]. Гетерогенний характер спілкування є типовим, якщо зважити на результати текстотворення, а це, зокрема, телевізійні програми, кінофільми, театральні вистави, зорова поезія, реклама. Зрештою, витоки синтезу мистецтв знаходимо в різних культурно-історичних епохах.

Отже, комунікативна діяльність людини завжди була мультимодальною. Будь-який текст (дискурс) – мультимодальний а рiогi.

Коментуючи виправданий інтерес сучасників до мультимодального підходу, маємо визнати, що логіка розвитку науки не завжди відповідає об'єктивній природі досліджуваних явищ. Історія лінгвістичної думки також є цьому підтвердженням. Тривалий час мовознавство цікавилася реальним комунікативним процесом надто вибірково, увага до реєстрів спілкування була фрагментарною. Презумпція щодо пріоритетності вербаліки спричинила майже індивідуальне ставлення до інших інформаційних каналів, оцінку їх маргінального характеру.

Практика автономізації мовознавчих завдань, коли основна увага приділяється власне вербальному сегменту спілкування, абстраговано від інших параметрів комунікативної діяльності, дістала справедливої критики з боку сучасних лінгвістів. “...Спроби принципового відокремлення мови від комунікації, мислення і поведінки є малоконструктивними, штучними... – наполягають дослідники, – урахування несегментних і невербальних явищ надає ширшу картину і дозволяє по-новому розглянути, зокрема, і традиційні лінгвістичні питання” [6, с. 134–135].

Апологети мультимодальності закликають усунути бар'єри, що їх безпідставно зводять між різними каналами спілкування, зокрема, такими, як слово, інтонація, міміка. Адекватне уявлення про комунікативний процес можна скласти тільки з урахуванням усіх імовірних інформаційних каналів.

Насправді учасників спілкування цікавить передусім комунікативна мета, і в засобах її досягнення може й не бути особливої різниці. Істинний зміст часто концентрується не стільки у вербальній формі, скільки в тому, що її супроводжує. Цікаво, до речі, що в практичній психології домінують роль приписують не вербальному (7%), а візуальному (55%) і просодичному (38%) режимам комунікації [див.: 6, с. 142]. Є також дані, за якими вагомість паравербаліки оцінено в діапазоні 60–80% [див.: 11, с. 92].

На сучасному етапі мультимодальна лінгвістика успішно накопичує матеріал на підтвердження важливості різних модусів комунікативної діяльності. Пальма першості зберігається за вербальним каналом. Утім, ця першість не є радикальною – 39% (вище наведені результати практичної психології – про 7% питомої ваги вербаліки – мовознавці, як видно, не підтверджують). Значущість інших кодів виявляється також вельми істотною для осмислення повідомлень. Ступінь інформативності візуальних параметрів становить 33%; просодичних – 28% [6, с. 142–143]. При цьому фахівці наголошують, що про незалежність лінгвального і паралінгвального в комунікації може йтися тільки умовно; насправді має місце складно побудований смисл, у формуванні якого беруть участь одразу всі інформаційні канали.

Отже, мультимодалістика бере до уваги факт тотального синтезу різних семіотичних ресурсів, задіяних у комунікативній сфері, – лінгвальних і паралінгвальних.

Спектр паралінгвальних (від гр. *пара* – біля і лат. *lingua* – мова) засобів дедалі розширюється. Фахівці не схильні обмежувати їх перелік з огляду на саму природу речей – гіперактивний розвиток інформаційних технологій і появу надсучасних засобів спілкування. Комунікативне середовище вражає “неординарністю викладу матеріалу, розмаїттям семіотичних ресурсів, постійним удосконаленням форм і способів усної та писемної інтеракції” [9, с. 126]. Як ішлося, найбільш репрезентативним джерелом мультимодального матеріалу є середовище Інтернету. Тут крос-семіотичність є настільки абсолютною, що пріоритетність її вивчення не викликає сумніву. Створення мультимодальних комп'ютерних систем – адаптивних, зручних і надійних, що дозволяють користувачам розподіляти контент між різними інформаційними каналами, – це ще один доказ мультимодальності природного міжособистісного спілкування, до зближення з яким саме й прагне людино-машинна комунікація (пор.: [6, с. 146]).

Очевидно, що завдання уніфікувати розмаїтий інструментарій, який доповнює вербалізовані смисли і є цінним джерелом етнокультурних, історичних, соціальних та інших відомостей, може бути розв'язане поступально, з урахуванням потреб інформаційного суспільства.

Загалом, у системі паралінгвальних прийомів виокремлюють ті, що характерні для усного і для писемного дискурсів (див., напр.: [9]).

Серед засобів, що супроводжують усну комунікацію, такі:

а) звукові явища надсегментного, або просодичного, рівня (діапазон модуляції голосу, темп мовлення, ступінь гучності, паузи);

б) кінетична поведінка (міміка, жестикуляція, пози);

в) “мова очей” (спрямованість зору, погляд людини: неуважний, проникливий, схвальний і под.);

г) тактильний контакт (обійми, поцілунки, рукостискання та інші дотики);

д) проксемічні дії (простір співрозмовників, відстань між ними, т. зв. територіальні зони спілкування).

Цікаво, що комунікативні можливості приписують ще й таким ситуаційним засобам, як одяг, манера поведінки мовця, колір його шкіри [11, с. 94–95].

Різномірним є інвентар паралінгвальних засобів, використовуваних у писемному дискурсі. Вони такі:

а) сегментація тексту та інші графічні ефекти (розміщення на сторінці, міжрядковий інтервал, виправлення, підкреслення, вставки, злиття текстових компонентів);

б) шрифт і колір (напівжирне виділення, курсив, незвичайне написання слів, колірні варіації);

в) непіктографічні й нефотографічні елементи (пунктуація, діакритика, цифри, математичні символи, типографічні знаки);

г) іконічна (зображальна) атрибутика (малюнки різних типів, фотографії, емблеми, карти, смайли).

Відзначимо, що в мультимодальній лінгвістиці осмисленню підлягають чинники, від яких залежить актуалізація певного режиму спілкування. При цьому кожен модус сприймається як інструмент смислотворення та один із напрямів впливу на реципієнта. Із мультимодального погляду, трансляція значень відбувається “в інтерактантному зв’язку між змістовим потенціалом матеріального семіотичного артефакту та... соціокультурного оточення, ...а також у контексті інших семіотичних ресурсів, імплікацій і знань, які учасники комунікації привносять у комунікативну ситуацію” [1, с. 5].

Стрімкий розвиток цифрових технологій впливає на комунікативний процес, без перебільшення, революційно. Сучасні мультимодальні тексти – потужні “генератори інформації”, що мають виразне соціокомунікативне наповнення. Очевидно, що для них характерна зміна “кодів”, властивий перехід від однієї системи “семіотичної свідомості тексту” до іншої; пор.: [10, с. 301–302]. Взаємодія вербального матеріалу, музичного тексту, статичної графіки або динамічних зображень тощо забезпечує різновекторне аранжування смислів. Комунікативне середовище вирізняється в цьому разі полікодовістю: кожен модус – часткова сигніфікативна субстанція в структурі гіпертекстової єдності.

Модуси спілкування детермінують один одного, перебуваючи у відношеннях когезії. Пор.: “Мультимодальність використовує декілька засобів у створенні семіотичного продукту чи явища з урахуванням способу поєднання цих засобів, які можуть підсилю-

вати один одного, виконувати додаткові ролі чи бути ієрархічно впорядкованими” [див.: 5, с. 8]. Якщо, наприклад, іконічний складник (малюнок, фотографія, таблиця та ін.) моделює об’єкти і показує (візуалізує) їх, то вербальний – позначає та описує. Смысловий потенціал одиниць певного коду звучується або, навпаки, розширюється під впливом інакших семіотичних ресурсів.

У світлі сказаного доречно звернути увагу на класифікацію, запропоновану К. Шрівер (К. А. Schriver), для визначення характеру відношень між елементами інтерсеміотичного ресурсу. На думку дослідниці, така взаємодія може бути:

1) надлишковою, якщо різні модальності є трансляторами того самого змісту;

2) комплементарною, якщо питома вага інформаційних каналів однакова, а їх внесок у розуміння – взаємодоповнювальний;

3) додатковою, якщо певний модус домінує, а інші від нього залежать;

4) зіставною, якщо основна ідея є результатом несподіваного синтезу смислів, що надходять із різних каналів;

5) підготовчою, якщо один інформаційний канал прогностично впливає на змістове наповнення інших [див.: 3, с. 35].

Отже, у комунікативному ансамблі реалізується інтермодальна когезія. Аналізуючи цей феномен, учені паралельно з’ясовують, наскільки корелюють моделі смислотворення в мові та в інших знакових системах. На об’єктивність такого співвідношення вказує, зокрема, факт метафоризації самого поняття “мова”. Пор.: “Мова – б. *перен.* Те, що виражає собою якунебудь думку, що може бути засобом спілкування” [12, с. 768]. Показово, що лінгвістика стає донорським доменом для нефілологічних термінопонять. Типовість слововживань на кшталт “музична мова”, “мова мистецтва”, “кіномова” свідчить про функційну спорідненість окремих знакових систем із природною мовою (див.: [10, с. 88]). В аналогічних контекстах метафора як знаряддя наукової думки чітко ілюструє модель пізнання, спільну для різних сфер, та є засобом уточнення спеціальних номенів. Пор. ще в Ю. Лотмана: “Можна вважати семіотичним універсумом сукупність... замкнених одна щодо іншої *мов*” (курсив мій. – Л. Г.) [цит. за: 10, с. 245].

У світі цифрових технологій, за максимального розмаїття одночасно використовуваних модальностей, по-своєму загострюється проблема грамотності комунікантів. Реалії “буття в мережі” вимагають специфічних знань і навичок. Ідеться, наприклад, про вміння бути присутнім у віртуальному середовищі; про здатність конструктивно спілкуватись он-лайн; про обізнаність із функціями, характеристиками певного програмного забезпечення. Ефективна робота з багатьма новітніми ресурсами, у яких вербальні й невербальні складники становлять нерозривну єдність, можлива за особливої підготовки – оволодіння “навичками читання і письма в цифровому столітті” [8, с. 50]. Знову ж таки сама комунікативна дійсність робить запит на відповідну грамотність – мультимодальну. Важливо, що знання про сценарій, стратегії, тактики комунікативної поведінки в мережі, засвоєння мовленнєвих

зразків, символіки віртуального (електронного) дискурсу, уміння читати зображення, декодувати звукові ефекти тощо здатні вбезпечити користувача від маніпуляцій і патогенних впливів.

Без сумніву, лінгвісти мають брати активну участь у формуванні й підвищенні рівня мультимодальної грамотності в соціумі, адже володіють компетенціями щодо різних каналів – вербального, просодичного, візуального, через які людина сприймає інформацію.

Висновки. Вичерпне й адекватне розуміння комунікації як гетерогенного, але цілісного феномену можна сформулювати тільки на підставі вузькофахових

знань про кожен її модус. Саме тому перспективи для розвитку мультимодальних досліджень, а також інших міждисциплінарних проєктів варто вбачати в якнайширшій співпраці теоретиків і практиків різних предметних галузей. Залучення інструментарію, виробленого в суміжних науках, уможливило значно ґрунтовнішу перевірку гіпотез і результатів, що, звичайно, стимулює колективний інтерес фахівців до певної проблематики і сприяє віднайденню рішень, однаково важливих для всіх учасників дискусії, незалежно від їх спеціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева І. О. Мультимодальний аналіз дискурсу: методологічна основа та перспективи наряду // Одеський лінгвістичний вісник. – 2016. – Вип. 7. – С. 3–8.
2. Єфименко В. Мультимодальний аналіз кінофільму з казковим сюжетом // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2015. – Вип. 55. – С. 133–138.
3. Єфименко В. Співвідношення візуальних і вербальних елементів у казковому наративі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 2016. – Вип. 49. – С. 34–38.
4. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка / под ред. И. С. Шевченко. – Харьков : Издат. центр ХНУ им. В. Н. Каразина, 2017. – 247 с.
5. Карп М. А. Текстотвірні ознаки когезії та когерентності в англійських мультимодальних літературних казках (на матеріалі творчості Філіпа Арда) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. – Одеса, 2016. – 20 с.
6. Кибрик А. А. Мультимодальная лингвистика // Когнитивные исследования. – М., 2010. – Ч. IV. – С. 134–152.
7. Компанцева Л. Ф. От классического языкознания – к интернет-лингвистике // Studia linguistica. – К., 2010. – Вип. 4. – С. 24–30.
8. Макарук Л. Л. Мультимодальна грамотність у цифровому столітті // Наукові записки національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”. – 2015. – Вип. 54. – С. 49–52.
9. Макарук Л. Л. Таксономія паралінгвальних засобів комунікації // Людина, комп'ютер, комунікація. – Львів : Нац. ун-т “Львів. політехніка”, 2015. – С. 126–127.
10. Матеріали к словарю терминов тартуско-московской семиотической школы / под ред. Я. Левченко, С. Салупере. – Тарту, 1999. – 408 с.
11. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
12. Словник української мови : в 11 т. – Т. IV / ред.: І. К. Білодід та ін. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
13. The encyclopedia of applied linguistics : 10 vol. set / ed. by C. A. Chapelle. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2013.

REFERENCES

1. Andreeva I. O. Multimodal discourse analysis: methodological grounds and perspectives // Odessa linguistic journal. – 2016. – Issue 7. – P. 3–8.
2. Conceptual dictionary of the Tartu–Moscow semiotic school / ed. by J. Levchenko, S. Salupere. – Tartu, 1999. – 408 p.
3. Dictionary of the Ukrainian language : 11 vol. set. – Vol. IV / ed. by I. K. Bilodid et al. – Kyiv, 1973. – 840 p.
4. How to create a portrait of a bird: the methodology of cognitive and communicative language analysis / ed. by I. S. Shevchenko. – Kharkiv, 2017. – 247 p.
5. Karp M. A. Textual features of cohesion and coherence in English multimodal literary fairy tales written by Philip Ardagh) : thesis for PhD : 10.02.04. – Odesa, 2016. – 20 p.
6. Kibrik A. A. Multimodal linguistics // Cognitive research. – Moscow, 2010. – Issue IV. – P. 134–152.
7. Kompantseva L. F. From classical linguistics to Internet linguistics // Studia linguistica. – Kyiv, 2010. – Issue 4. – P. 24–30.
8. Makaruk L. L. Multimodal literacy in the digital century // Scientific notes of Ostroh Academy National University. Philology. – 2015. – Issue 54. – P. 49–52.
9. Makaruk L. L. Taxonomy of paralinguistic means of communication // Humanity, computers and communication. – Lviv, 2015. – P. 126–127.
10. Selivanova E. A. Basics of the linguistic theory of text and communication. – Kyiv, 2004. – 336 p.
11. The encyclopedia of applied linguistics : 10 vol. set / ed. by C. A. Chapelle. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2013.
12. Yefymenko V. Multimodal analysis of film based on a fairy-tale plot // Language and conceptual pictures of the world. – Kyiv, 2015. – Issue 55. – P. 133–138.
13. Yefymenko V. Correlation between visual and verbal elements in fairy-tale narrative // Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Foreign linguistics. – 2016. – Issue 49. – P. 34–38.

Object of neolinguistics – multimodality: tasks and solutions

L. K. Hlyvinska

Abstract. This article deals with the problems of multimodal linguistics. In particular it covers tasks, metalanguage, source base, argumentation levers of the newest research area. The general theoretical provisions of multimodal communication elaborated by world science are comprehended. The heterogeneous essence of communication and syncretic nature of modern communication artefacts are characterized. The specificity of the relations between the elements of the intersemiotic resource is disclosed.

Keywords: multimodal linguistics, modus of communication, communicative activity, language, multimodal literacy.